

RATEČE, RATEŠKO PASTIRJENJE IN ŠE KAJ

Pozdravljene Rateče, — ti ljubka in slikovita vas v najzapadnejšem kotičku naše Gornjesavske doline, ki je starejšim Dolincem še vedno le Dolina.

Tesno si, gorska vas, proti severu naslonjena v breg naših Zapadnih Karavank, zaraslih prav do vrha Petelinjeka, Peči in Kopja z gostimi smrekovimi gozdovi, ki so med njimi položene lepe senožeti z belimi seniki, kakor da so tamkaj raztegnjeni veliki zeleni prtovi z belimi kolobarji.

Skozi to gorsko vas, stisnjeno v zatišje, drži bela cesta, ki premosti tri vaške hudournike: večjo Trebižo, manjši Kravnjak in še manjši Potok, ki imajo izvir visoko gori v Karavankah. Od ceste se na sredi vasi odcepijo štiri vaška stranska pota. Ob cesti, potokih in poteh stoje tesno druga do druge enonadstropne, belo pobarvane kmečke hiše z gospodarskimi poslopji od zadaj ali v isti vrsti. Raz hišnih oken nas pozdravljajo polargonije, rozenkravt in rožmarin ter rdeči gorenjski nageljni. Samo dvojje ali troje hiš ima še leseno nadstropje in ob njem na sprednji strani lično speljan, lepo rcizljan, lesen hodnik, ki se nam z njega nasmiha cela rajda samih rož.

Ob vhodu v vas nas pozdravi na nizkem zelenem gričku v 16. stoletju zidana bela farna cerkev s svojim čokastim zvonikom z rdečo streho, obdana okrog in okrog z visokim zidom. Ne daleč od nje proti zahodu se ob vasi skriva med vrtnim drevjem cerkva sv. Tomaža z zvonikom iz 13. stoletja. Okrog cerkvice leži z zidom okvirjeno rateško tiho domovanje.

Rateče so stara slovenska naselbina, kjer domuje pri živini, na polju, v senožetih in gozdovih gospodar, v hiši pa gospodinja, ki skrbi, da je hiša vedno v najlepšem redu in do skrajnosti snažna. Njena skrb je tudi, da se hiša od znotraj vsako leto dvakrat pobeli.

Po vsej pravici si morejo Ratečani, ki so prijazni, izredno dobri in do-
vzetni, močno samozavestni in krepko izražene osebnosti, reči:

»Vesel mor'mo bit
vesel'ga srca,
ker smo iz luštnega kraja,
iz Rateč doma«.

in njih fantje v tihi noči zapeti na sredi vasi »Na Gorici«:

»Prelepe so planine,
te rateške gore«.

Med te rateške gore je v tisoč in tisoč stoletjih vedno mlada narava izoblikovala: na južni strani Rateč dolino Planice, na južozapadni strani pa dolino pod Mangrtom, ki jo Ratečani navadno imenujejo »Za jezeri«, misleč na Mangrtski jezeri, ki sta bili nekdaž obe rateška last.

O dolini Planici pravi dr. H. Tuma: »Planška kotanja spada med najlepše Julijskih Alp. Veličastna je stena Šito z Jalovcem v ozadju.« Uroš Zupančič primerja »krasno, prelepo divjo ograjeno, romantično« dolino Planice »lepi zeleni zibelki naše Save«. Jos. Wester piše: »Planica je najdivnejša naša alpska dolina.« Zopet na drugem mestu v Planinskem Vestniku je brati: »Planico obrobajo na zapadu raztrgani grebeni Ponc, na jugovzhodu straži vhod v ta planinski raj Mojstrovka, a v koncu doline kraljuje ponosni Jalovec. Ta najlepša dolina v naših Alpah!«

Zato se ni čuditi, da je dr. M. Potočnik že leta 1928 zapisal v Planinskem Vestniku: »Bog živi modre ljudi, ki naj nam dajo planinske postave, ki nam ohranijo Planico in Martuljek, kakor sta.«

In dolina pod Mangrtom? O njej piše dr. H. Tuma v svojem spisu »Mangrtska skupina«, objavljenem v Planinskem Vestniku leta 1913:

»Mangrt odpada, kakor vse Julijske Alpe strmo proti severu. Pod seboj nima pravic doline, marveč objemlje s panogama Ponc in Forke, najširšo

kopanje severne strani Julijskih Alp. Ako Mangrtsko kopanje prekaša po svoji divjosti Planica, prekaša Mangrtska kopanja te in ostale doline po harmoniji in veličini vseh faktorjev, ki mogočno vplivajo na človeka. Strmo se dviga iz kopanje, porasle z gozdovi in pregrnjene z zelenimi pašniki, severna stena do 1400 m visoko. Na ta orjaški podstavek je skoraj v sredi postavljen lep storžec Mangrtov. — V vzhodnem kotu se vzpenjajo visoko gori prodovi in plazovi ter tvorijo snežne klinice Jagnjičnih Prodiv in Zagač, med in nad njimi kipi v nebo piramida Vevnice. V zahodnem kotu mole po vrsti lepo obražena vrhova Malega Mangrta in Strmega Nosu ter vrhovi Malih Špic. — Ves breg kopanje okoli in okoli je v zelenih gozdih in ob izhodu, kjer se gozdni rebri od vzhoda do zahoda bližata, sta vloženi obe Mangrtski jezери. Nikjer v Julijskih Alpah ni združena taka grandioznost, alpskih skladov, take oblike vrhov, zelenje gozdov in pašnikov in modrozeleno zrcalo jezerske vode kakor tod. Z estetičnega gledišča moramo Mangrtski kopanju priznati prvenstvo med dolinami Julijskih Alp.

Ves ta prelestni gorski svet, je — na žalost — danes v laški oblasti, četudi nekako do polovice vzhodne strani Mangrtske kopanje v rateški posesti. Po rapalski pogodbi iz leta 1920 načrtana meja se je po pariški pogodbi iz leta 1946 spremenila le v toliko, da gre tukaj državna meja med Jugoslavijo in Italijo od Predela čez Predelski Grintavec, Skalo in Visoko Špico na Mangrt in od tod čez Vevnico mazaj na Strug in Ponce, na zapadne obrobne vršace Planice in da je Jalovec, »naš fant od fare«, prost laške nadleže.

Če se planinci in planinski pisatelji tako živo zavzemajo za Planico in dolino pod Mangrtom, kako ne bi za ti dve dolini živeli Ratečani, ki so njih posestniki, doline Planice v celoti, doline pod Mangrtom do polovice? V teh dveh dolinah imajo Ratečani sočne pašnike za svojo drobnico in jalovo živino — krave pasejo le na dnevnem pašniku v Ruteh, ki leže ravno tako onkraj državne meje.

Toda »tempora mutantur et nos mutamur in illis — časi se spreminjajo in mi z njimi« in po tem latinskem reku so se spremenili tudi običaji in navade v Ratečah. Živino še gonijo na pašo, krave v Rute, jalovo živino zaženo sredi meseca rožnika na planino pod Mangrtom, ovce — koz nimajo več — takoj, ko sneg skopni, v Planico, nekaj pa tudi na pašnike pod Mangrtom. Ali pri zagonu ovac na pašo in dogonu s paše v planini ni več starih, lepih običajev — zamrli so, le spomin na nje še živi, ali tudi ta odmina.

Pa kakšni so bili običaji in navade še pred dobrim pol stoletjem?

Preden so Ratečani zagnali ovce in koze v planino, bodisi v Planico bodisi na planino pod Mangrtom, so jih na dan sv. Ahacija — 22. rožnika — pomolžli, prinesli pomolženo mleko pred farovž, kjer so postavili bakreni planinski kotel (350 l) za sirjenje. Pod kotlom so zanetili ogenj in cerkvena ključarja s spravnikom, ki bi mu danes rekli gospodar planinske kože in pastirjev ter sirar v planini, so posirili mleko. Sir in skuto so dali župniku, da bo vsako nedeljo med vso pašno dobo zmolil očenaš za zdravje in dobro pastirjev in živine v planini. Nato so kotel pomili in ga s posodo za mleko in sirjenje, s hrano za pastirje in s slamo za ležišča odpeljali v pastirski stan v Planici. Manjši bakreni kotel so s posodo in drugimi potrebščinami na paši prepeljali na planino pod Mangrtom.

Ta navada je zdaj popolnoma prešla, pač pa so vaščani še pred drugo svetovno vojno nosili domačemu župniku na ta dan po en dinar. Sirjenje pred farovžem so imenovali kozarija.

Na kresni dan — 24. rožnika — so po jutranji maši večjo skupino drobnice — ovac in koz — odgnali v Planico, manjšo skupino pa pod planino pod Mangrtom. Ovce in koze so imele na desnem ali levem ušesu urezana znamenja. Vsak gospodar si je omislil posebno znamenje, kar je še danes v navadi. Ta znamenja so morali spravnik in pastirji dobro poznati, da se mleko pri molži v planini ni zamenjalo in da so se ovce in koze pri odbiranju v jeseni ali tudi med letom, ako je bilo to potrebno, izročale pravemu gospodarju.

Preden je drobnica in tudi druga živina odšla iz hleva na pašo, jo je gospodar poškrpil s blagoslovljeno vodo, na hlevski prag pa je položil blagoslovljen prajkelj — butaro cvetne nedelje —, preko katerega je potem stopala

živina. V vsem tem je bila izražena želja, da bi se živina vračala v hlev, pa bilo z dnevne paše ali s paše v planini.

Pri zagonu drobnice v planino je šel pred ovčami pastir, imenovan ovčji mojster, pogonjača (sta bila pastir — poganjč in pastir) in pob. Pred kozami je korakal kozji mojster, poganjal jih je pastir — kozar. Pozneje, ko je bilo manj koz, so opustili kozjega mojstra in koze je gnal na pašo samo pastir — kozar.

V istem redu kakor v Planico, so odgnali drobnico na pašo v planino pod Mangrtom, kamor so zaganjali na pašo tudi teleta, telice in vole — terce, za vožnjo nesposobne. Te je pasel pastir — volar.

Po prihodu v planino so spravniki in pastirji v pastirski koči uredili stanovanje ali bolje ležišča in namestili posodo za mleko in sirjenje. Posoda je bila razen bakrenega kotla vsa lesena.

Spravnik je imel ležišče ob vratih, ki so držala v shrambo za sir in skuto — imenovano klet, — da ne bi kdo nepoklican prišel do sira in skute in si ju neopravičeno prilastil, saj je bil on odgovoren za sir in skuto. Pastirji so si uredili ležišča na pogradih ob steni. Porednež se je spomnil in zapel domačo rateško:

»Je postelj postvana felih skopo,
če pobič ven pade, kaj mat' porečo.«

Spravnikovemu pomagaču je bila za ležišče določena klop za kotlom, zato so ga klicali Za kotvam, a mi bi mu danes rekli zakotlar.

Ker so shrambo za sir in skuto imenovali klet, se je to ime sčasoma razširilo na celo pastirsko kočo, zato je današnji Tamar v Planici pri domačinih tudi še Klet.

Za razsvetljavo v pastirski koči so rabili trske iz borovega lesa, ki so jih pripeljali s seboj.

Tretji dan po dohodu v planino, na dan Vedernikov (sv. Janez in sv. Pavel) — 29. rožnika — so prišli v planino na mero gospodarji ali njih hlapci in dekleta v rdečih krilih, v belo naškrobljenih uspetelnih in v belih predpasnikih. Gospodarji so najprvo uredili pod napušči koče ogradi, na levi strani koče za molžo — imenovano po domače moža —, drugo na desni strani koče pa za prenočišče koz, ako jih ni bilo preveč. Moža je bila proti vходу zožena tako, da je mogla priti na molžo samo po ena ovca ali koza. Ogradi so nazivali tamar, ki je danes lastno ime planinske postojanke v Planici.

Ko sta bili ogradi urejeni, so dekleta pomile žehtarje in jih izročila gospodarjem ali hlapcem, da pomolzejo ovce in koze. V žehtarjih je ostalo namenoma nekaj vode, s katero so začeli gospodarji ali hlapci polivati dekleta. Najbolj polito dekle je bilo ponosno na to, suho dekle je ostalo v nekaki sramoti.

Da niso bili gospodarji in dekleta ta dan lačni, so prinesli za brašno s seboj meštco — polento kuhano v smetani —, katere so bili vselej deležni tudi pastirji.

Po količinah mleka namolženega ta dan, ki je bil nazvan merni dan, in nato vlitega v skodelico z zarezi v notranjosti — imenovano nafa — je spravniki izračunali, koliko sira bo jeseni, ko preneha paša, dobil vsak gospodar od svojih ovac ali koz.

Merni dan je bil nekdanj za Ratečane praznik. Na ta dan je namreč okrog leta 1800 padel »krvavi« dež. Ratečani so se tedaj zaobljubili, da bodo ta dan praznovali.

Po mernem dnevu so začeli pastirji redno pasti. Ovce, ki še niso bile mlečne, so zagnali na višje ležeče pašnike, kjer so ostale vso pašo navadno brez stalnega pastirja, zato je moral eden pastirjev iti pogosto ovce nadzorovat in jih po potrebi zavračat. Jarce so izločili in zagnali na odročen pašnik, da niso prišli v dotiko z mlečnimi ovčami. Jarce je pasel jarčji pastir. Mlečne ovce so pasli po dva ali trije pastirji po pašnikih v dolini ali po lažje dostopnih pobočnih pašnikih. V vsakem tropu je imela samo ena ovca zvonec,

obešen okoli vratu. Če je bila kaka ovca preveč nagajiva, je morala — po mišljenju pastirjev — nositi zvonec za kaznen tri dni zaporedoma.

Koze so pasli visoko gori po pečinah. Koze v tropu, ki niso bile gospodarjeve, ampak katerega drugega Ratečana, so imenovali ceklarice.

Pastirjeva obleka je bila: platnena srajca, rasaste ali platnene hlače, širokokrajni klobuk domačega izdelka in lesene cokle. Čez ramo je nosil pastir krušno torbo, v kateri je bilo brašno za čez dan, opiral pa se je na dobro okovano palico. Nekako do l. 1860 je spremljal pastirja še hud pes, da je varoval čredo pred volkovi ali medvedi.

Proti večeru so pastirji prignali mlečne ovce in koze h koči na molžo. Molzli so navadno štirje pastirji, dva sta načela ovce in koze molzli takoj po dohodu v možo, druga dva pa sta jih pomolzla do čistega. V možo so zaganjali ovce in koze poganjači in pob; pomagal je redno tudi jarcji pastir, ki je moral priti vsak večer v kočo.

Po molži so zagnali ovce počivat pod smreke blizu koče, koze so ali ostale v ogradi ali pa so odšle same pod skalnate previse. V Planici so ovce počivale pod smrekami okrog pastirske koče v Zelju, kakor se imenuje planinica, kjer je stala pastirska kočica in kjer stoji danes planinska postojanka Tamar. Tu se moramo še zdaj čuditi redkim, starim, visokim in široko zrastlim smrekam, preostalim še iz dni, ko je bila ovčjereja v Ratečah eden glavnih gospodarskih dohodkov.

Ratečani so tedaj redili do 1000 ovac, od teh do 400 mlečnih, in do 300 koz. V Planici, kjer je bila svojčas glavna paša za ovce in koze, so namolzli ob vsaki molži do 80 litrov mleka, na planini pod Mangrtom pa nekaj manj.

Po molži je bila večerja, ki jo je medtem skuhal spravnik. Večerjali so trikrat na teden meščo, ostale dni pa druga kmečka jedila. Meščo so zajemali z lesenimi žlicami kar iz kotla. Po večerji so šli počivat. Pastirji so ležali oblečeni in v coklah.

Zjutraj so vstajali že ob pol štirih, odšli po ovce in koze ter jih prignali na molžo. Po molži je bil zajtrk, enak večerji. Po zajtrku so odgnali ovce na pašo, vsak dan na drugi pašnik. Koze so odšle same v pečine, za njimi pa pastir.

Čez dan sta ostala v koči spravnik in zakotlar. Spravnik je siril, zakotlar je pomival posodo, pripravljal in odnašal drva, nosil vodo in kuril pod kotlom. Spravnik je siril redno le podnevi, a ponoči tedaj, kadar je bilo mnogo mleka. Zadnje dni paše je siril samo za plačo v blagu, za sebe in za pastirje.

Južine ni bilo. Pastirji so vzeli v malhi s seboj na pašo kruh, suho meso ali slanino in meščo, če jim je ostala od večerje ali zajtrka. Ako ni bilo ne enega ne drugega, je moral pastir ves dan prebiti ob kruhu in vodi, čeprav poje planinska pesmica:

»Na planincih lušno biti,
tam je dosti mleka piti.«

Med pašno dobo so gospodarji ali kateri domačih dostikrat prišli v planino pogledat svojo drobnico, pa niso prišli praznih rok. S seboj so prinesli za priboljšek spravniku in pastirjem žganje, narejeno iz špirita in tobaka. Takrat je bil za pastirje slovesen dan. Ovce in koze so dobile ob tej priliki lek — otrobe pomešane s soljo. Ob povratku so ponesli gospodarji s seboj skuto, ki je bila in je še danes prava kmečka poslastica.

Skuto, kuhano v koruzni juhi, so uporabljali in je uporabljajo starejši Ratečani za zdravilo proti bolečinam v trebuhu in proti prehlajenju.

Paša v planini je prenehala v soboto pred angelsko nedeljo.

Spravnik je ta dan že zgodaj dopoldne odpeljal planinski kotel, sir in skuto ter vso sirarsko posodo na pripravljenih vozeh v vas. Kotel in posodo so shranili v snažno klet, sir in skuto pa je spravnik odpeljal na svoj dom in zaklenil. Dobil je šopek od roženkravta in rožmarina ter nageljna ter si ga pripel za klobuk.

Med tem časom so pastirji segnali s pašnikov drobnico in jalovo živino, če je bila pri njih na paši in jo razvrstili po tropih v nekako rajdo: najprej ovce, za njimi koze in nazadnje jalovo živino ter jih okinčali s planinskim

cvetjem in ravšjem; sebi so pripeli za klobuk, oni v Planici planike, oni iz pod Mangrta pa ravšje.

V vasi je bilo tisto soboto že v ranih jutranjih urah vse živo. Dekleta so vezala šopke iz rožmarina, nageljnov in roženkravta, ki so jih ozaljšale s pozlačeno peno. Fantje so pripravili precej velike zvonce z lesenimi kambami, ki so jih dekleta ovenčala s cvetjem. Možje in žene so to prijetno delo nadzirali in prigovarjali, če jim ni bilo kaj po volji. Deca pa je nestrpno čakala, kdaj bodo šli fantje in dekleta pastirjem nasproti, da se jim bo pridružila z venci in ovenčanimi palicami v roki.

Ob določenem času so fantje in dekleta v praznični domači noši in s šopki in zvonci, ovenčanimi s cvetjem odšli pastirjem naproti, večja skupina pastirjem iz Planice do Trebeža, današnjih skakalnic, ki jim Ratečanke rade pravijo tudi skakice —, manjša skupina pa pastirjem s planine pod Mangrtom daleč tja do Blate, v ravnico proti Beli peči, ki je vsa danes pod laško oblastjo.

S fanti in dekleti je šel tudi spravnik, ki je nesel s seboj kupljeno žganje. Ob sestanku se je cela procesija ustavila, da so pripela dekleta pastirjem šopke za klobuk, da so fantje obesili najbolj priljubljeni ovci ali kozi kakor tudi najbolj priljubljenemu živinčetu v tropu zvonec s kambo okoli vratu in da je spravnik ponudil vsakemu pastirju žganje. Nato se je cela procesija med petjem in vriskanjem napotila proti vasi. Na obeh straneh vasi so procesijo sprejeli gospodarji z domačimi in veselega živ-žava ni hotelo biti ne konca ne kraja.

Ko so prišli v vas, so ovce in koze zagnali na večje dvorišče, kjer so jih gospodarji odbrali in odgnali na svoj dom; jalova živina je sama našla pot v svoj hlev.

Po tem opravi so na spravnikovem domu začeli deliti sir po ključu, ugotovljenem po količini mleka, namolženega na merni dan v planini. Tehniti so na funtovski tehnici in pisali s kreda. Sira je bilo navadno do 60 starih centov (3300 kg). Na plačo spravniku in pastirjem ga je odpadlo tri do štiri cente.

Na angelsko nedeljo so se pastirji preoblekli v novo obleko; staro, ki so jo nosili med vso pašo, so oddali v pranje. Lepo preoblečeni in s šopki za klobukom so prišli to nedeljo v cerkev k maši.

Po stari zaobljubi so šli pastirji 8. kimovca na božjo pot na Višarje. S seboj je vzel vsak pastir za brašno stisljenec — trd hlebec sira, posirjenega od zadnje molže v planini. Te izdelke iz sira so primerjali med seboj in se bahali z njimi. To bahanje in prerekanje je povzročilo včasih tudi male prepire, ki pa so bili nato skoraj poravnani.

Drugo nedeljo po vrnitvi s planine je bil pastirski praznik, ki so ga pastirji z dekleti in fanti, s harmoniko, petjem in plesom obhajali v gostilni.

Fantje so dražili harmonikarja:

Gosc, zagodete
zastonj adno
s'm možna pozabu —
doma za pečjo.

Dekleta v smeh, iz smeha v petje:

»Ta lanskani moj pobič
je ravhov tobak,
pa ta letašen ravhar
je ravno glih tak.

V odgovor pa fantje:

»Dečva, le glej,
da anga pravga doboš,
da t'bo s'jav in orav,
ti pa zibala boš.

in nagajivka je med smehom in plesom sledila nagajivki tja v pozno noč.

Pastirji so imeli tudi to lepo navado, da so šopke nosili za klobukom celo do žegnanske nedelje. Marsikdo je šopek kot drag spomin na ljubljeno dečvo shranil v skrinjo.

Pašo v planini so pastirji menjavali. Vsak pastir je pasel eno leto v Planici, drugo na planini pod Mangrtom, tretje leto pa spet v Planici, saj je tudi za nje veljal latinski rek: »Variatio delectat — sprememba razveseljuje.« Če je ta sprememba vsakokrat razveselila tudi nje, se ne more reči.

Ali sprememba je bila na eni kakor na drugi planini pred sto in več leti povezana z dokaj mučno skrbjo, posebno takrat, ko so se še po naših krajih potepali volkovi in medvedi. Pastirji so morali v teh hudih časih močno paziti na zaupano jim drobnico in govedo. Toda kljub pažnji in čeprav so imeli ob sebi hude pse in čeprav so takrat več ovcam obesili zvonce okoli vratu, se je pripetilo, da je izginila kakšna ovca ali koza, ki jo je na hitro ugrabil volk ali medved. Ko so pastirji čutili volka ali medveda v bližini, so ponoči kurili blizu ovčjih in kozjih staj ogenj in stražili celo noč. V nevarnosti, da volk ali medved napade stajo, so pastirji zažgali plamenice — smrekove kolce, močno postrkane s smolo — zagnali velik hrup in krič in jih vrteli pred seboj, da bi prestrašili in pregnali divjo zver.

Ko so kmetje v vasi zaznali za tako nevarnost, so šli v trumah z vilami, kosami in sekirami — pušk takrat še niso imeli — zasledovat medveda ali volka. Toda le redkokdaj so ju izsledili. Stari Ratečani vedo samo za tri primere, da so izsledili medveda in ga tudi ubili, a volka nobenega. Volkovi so izginili brez sledu.

Nekako pred sto leti je v kranjsko-gorski dolini Pišenci v Klinih ustrelil medveda France Vandot, po domače Turnov iz Kranjske gore.

Leta 1859 ali 1860 — natančno ne ve nihče — so v pozni jeseni ob prvem snežnem poprhu naleteli na medvedovo sled, ki je držala iz Pišence preko Slemenca in Planice po Ovčji strani na Grunt in od tod skozi Vratca za Ponco. Rateški gonjači so bili takoj na nogah, med njimi tudi Gregori Jože, po domače Čop. Medveda so izsledili za Visoko Ponco, kjer si je že pripravil zimski brolg. Čop, ki je bil oborožen s puško, je pomeril, sprožil in tako dobro zadel medveda, da je obležal. Mrtvega medveda so privlekli v dolino in ga z velikim pompom pripeljali v vas. Pravijo, da so ga vozili po Ratečah gori in doli ter vedoželjnim vaščanom na dolgo in široko pripovedovali, kje so ga dobili in kako so ga ustrelili, le o svoji strahopetnosti so previdno molčali. Ugibali so, kaj bi naredili z medvedom. Hudomušneži so jih nagovarjali, naj ga za kazen, ker je poletil ugrabljal ovce, pretrgajo na dvoje. Drugi hudomušnež pa je zaklical: »Premajhna je ta kazen. Oženimo ga!« Ljudje v smeh, a zmagali so pametni. Medveda so dejali iz kože, meso razdelili in glorije je bilo konec, le spomin na ta dogodek medlo bedi med Ratečani.

Tretji primer se je pripetil za Kebrovo glavo pod Mangrtom. Terjanceva brata Lenart — na kratko Lenc in Gregor, doma iz zadnje, na samotni livadi proti prvemu Mangrškemu jezeru stoječe hiše v Beli peči, sta v pozni jeseni tamkaj napravljala drva za kopo. Stanovala sta poleti in pozimi v kožarici — bajti, narejeni iz smrekovega lubja. Nekega jutra sta v poprhu ponoči padlega snega zasledila medvedovo sled. Ker sta bila oba prava hrusta liki grški bajeslovni Herkules in imela pri sebi puško, sta se dogovorila, da zasledujeta medveda. Lenc je šel po sledi prvi golih rok, za njim pa Gregor s puško. Na kraju, imenovanem Skednjiči, prideta do medveda. Medved se postavi na zadnje šape in se zakadi v Lenca. Objameta se in se začeta stiskati. Lenc je bil toliko prisoben, da je glavo trdo podtaknil medvedu pod rilec, da ga medved ni mogel ugnizniti. Tako trdo sprijeta se stiskata in medved obrača Lenca vedno proti Gregorju, da ta nikakor ne more priti do strela. Ko Lenc ne more več vzdržati medvedovih kličev, zakliče bratu: »Streljaj mene ali medveda, jaz ne morem več vzdržati.« Gregor, iz strahu za brata, pomeril in sprožil. Strel odletel tik Lencove glave in smrtno zadene medveda. Medved stisne v poslednjem trenutku še enkrat prav močno Lenca in pade na tla. Lenc je bil rešen. Toda preteklo je precej časa, preden je Lenc

postal zopet stari hrust. — Tudi ta resnični dogodek se že potaplja v morje pozabljenja, kateremu naj ga tukaj otmem.

Pastirji v planini so za časa paše doživeli še druge nevšečnosti.

Andrej Tof, ki je danes v 74. letu svoje starosti, je kot mlad pastir — kozar doživel tale vzburljiv dogodek:

Nekega lepega sončnega dne je po utrudljivi hoji po pečinah legel na pripravno tratico med skalovjem, se po prsih razgalil in utrujen trdno zaspal. V spanju začuti na prsih nekaj hladnega, se prebudi, zaspano pogleda in vidi ležati na svojih prsih v svitek zvitega gada. Prestrašen in vendar še priseben pomisli, kaj mu je storiti, da ga gad ne piči. Sklene prav mirno ležati in tiščati usta, da mu gad ne more zlesti v nje — saj je slišal od starih ljudi, da kača spečemu človeku rada zleze v usta in od tod v želodec — in s priprtimi vekli opazovati gada. Po nekem času, ki se je mlademu Andreju zdel cela večnost, se gad odvije in polagoma zleze na tla. Andrej skoči pokoncu in se hitro umakne. — Andrej Tof zatrjuje, da ga še danes stresse mrzlíca, če se spomni na ta dogodek.

Mena Makovec je kot mlado dekle večkrat namesto kakega kozjega pastirja pasla koze. Koze pa imajo to grdo navado, da ob količkaj gršem vremenu ubeže v bližno zatišje, v Planici vselej v Lope pod Skednji. Ob hudi nevihti z bliskom, treskom in gromom so koze začele meketati, Mena pa jokati. Čim bolj so koze meketale, tem bolj je Mena jokala in klicala na pomoč, dokler ni nevihta ponehala, na kar je bilo spet vse dobro in Mena vesela pastirica.

O kranjskogorskih pastirjih, ki so pasli svojo živino na planini onkraj Vršiča gre govorica, da so jim cigani nekoč pokradli sir.

Prišla je večja tropa cigánov, moških in žensk, z godbo in žganjem na planino. Premeteni cigani so se začeli s pastirji prijazno pogovarjati, uganjati burke in jim pridno ponujati žganje. Godec je igral in udarjal vedno bolj poskočne, omamljeni pastirji pozabivši na kočo in na živino, se z vročerkrvnimi cigankami spuste v raj, ki postaja vedno bolj strasten. Ta dišendaj izkoristijo ob strani zaostali cigani z vodjo vred, se prikradejo do koče in v kočo ter kradejo sir. Vodja svoje tovariše bodri: »Vsak je dober, naj bo moker ali suh.« Klet je na mah prazna, o tatičih ciganih pa ne duha ne sluha. Godba poneha, ciganke se umire in skoraj ni nobenega cigana več na planini. Ko se pastirji od rajanja in žganja osvestijo, drug drugega debelo gledajo, zlasti še, ker sira ni več v koči. Kaj je bilo potem, zgodba molči.

Take prigode so mi pravili Ratečani in Ratečanke iz svojih mladih let, ko so pasli živino v planini.

Ovce in koze v Planici kakor tudi tište na planini pod Mangrtom niso bile nobeno leto varne pred gadi, ki jih nikjer ni manjkalo. Pičena ovca je navadno poginila, ako je niso pravočasno našli in ozdravili. Pripovedujejo, da si je gad neko leto izbral v Planici celo odpadel kozji rog za svoj dom. Tega, tako udobno udomovljenega gada so opazili pastirji le, ko so videli neko ovco nemirno odskočiti, kar jim je bilo znamenje, da jo je gad pičil. Šli so takoj gledat. Tam so našli gada in ga ubili.

Za vsakega ubitega gada, ki mu je pastir odrezal glavo in jo prinesel učitelju, je dobil v stari Avstriji krono, ki je bila v tistih časih kaj lepa nagrada. Pastirji so tekmovali, kdo bo več gadov pobil in tudi več kron dobil.

Tudi kamenje, ki se je samo od sebe ali ob dežju sprožilo v pečinah, je vsako leto poškodovalo ali celo ubilo posamezne ovce ali koze. Če je ovca obolela, so ji odstrigli košček ušesa, da ji je nekaj krvi odteklo, in ovca se je pozdravila. Ravno tako ovce niso bile varne pred strelo, če so se ob hudi nevihti zatele pod macesne. Nekoč je strela, ki je udarila na Slemenu v macesen, pobila na mah nad 40 ovac.

Pa tudi pastirji sami so bili v stalni nevarnosti, kadar so po strmih pečinah seganjali ovce. Ponesrečili so se Andrej Kavalár, Urban in Anton Branc ter gospodar Marko Benet, na planini pod Mangrtom pa pastir Jancz Oman. Po spominu je bil Andrej Kavalár prvi, ki je leta 1815 padel čez pečine in se ubil.

Po vrnitvi s planine, so gospodarji in pastirji takoj naslednji dan gnali ovce v Zelence — korenski izvir Save — na pranje. Ko so se ovce posušile, se je začela striža, ki so jo opravile ženske. Pastir je dobil ta dan za približek klobaso, kruh in žganje.

Po končani striži so pastirji zagnali ovce na pašo v Karavanke: na Ravne, Suše in Planino nad vasjo, nazadnje tudi na senožeti v Trebižah.

Odrbane ovce so pasli po senčnih senožetih, da so se zredile in postale pitanci, ki so jih zaklali okrog sv. Martina.

Ob sv. Mihaelu — Mehlijevo imenovanem — so koštrune, ki so bili celo leto doma, pripustili k ovcam.

Na Martinovo nedeljo so gospodinje pripravile večjo pojedino, na katero so gospodarji povabili pastirje, sosede in prijatelje. Posedeli so dalj časa in se slednjič, ako je bil godec pri roki, tudi zavrteli. Tega pa v Ratečah gotovo ni manjkalo, saj je znal skoro sleherni starejši Ratečan nategovati harmoniko. Za šalo so ob tej priliki ukradli domači gospodinj, kar jim je prišlo pod roko. Gospodinja je morala ta dan dobro zaklepati kuhinjo, shrambe in klet, da ni kaj zmanjkalo; seveda je bil ukradeno blago pozneje povrnjeno, le ukradena potica ali jagnječja pečenka je prišla na mizo in bila med smehom podarjena gostom. To pirovanje — po domače martinjanje — se je letno menjavalo med sorodniki. Ta navada je trajala še do leta 1903.

Pastirju, ki je pasel ovce jeseni, je pa gospodar za božič kupil obleko.

Pozimi so ovce prezimovale po hlevih v senožetih po Trebižah. Te hleve, ki so v prtiličju zidani, zgoraj pa leseni, so rabili gospodarji v dvojen namen: Spodnji del je bil hlev za ovce, zgornji pa shramba za seno, torej pravi senik. Ovce v teh senožetih hlevih so krmili pastirji ali hlapci. Z ovčjim gnojem iz teh hlevov so gnojili senožeti, zato so bile te senožeti takrat zelo bujne in dajale mnogo sena.

Današnji dan ovac več ne zaganjajo v te hleve, marveč jih puste čez zimo v gospodarskih poslopih v vasi. Hleve po senožetih uporabljajo danes: spodnji prostor za shrambo orodja ali tudi listja, zgornji pa za seno, zato so ta poslopja pri nekaterih seniki, pri drugih pa hlevi.

Ob Mehlijevem pripuščene ovce so kotile ob Svečnici. Jagnjeta so odstavljali za štiri tedne, nato so ovce spet molzli in delali sir: Kdor je prišel gledat jagnjeta, je moral reči: »Urok jim ne dej, tako so l'pi« ali pa »Urok ne bod', tako so l'pi.«

Ker so Ratečani v starih časih molzili krave, ovce in koze, so imeli masla na pretek, da so lahko vse petke v letu z njim belili. Žgance so belili s tropinami — žunta imenovanimi — zato so premožnejši kmetje še danes žuntarji, toda danes že z nekakim posmehljivim prizvokom.

Ob sv. Juriju — po rateško Jurnu —, ki nam »zakuri in pokaže duri«, so pastirji zopet nastopili službo in vnovič oprane in ostržene ovce zagnali v Karavanke na pašnike kakor jeseni, senožeti pa so morale tokrat ostati nedotaknjene in čakati s svojo rastjo na senoseke.

Po pašnikih v Karavankah so pasli ovce do dneva, ki je bil po rateških nepisanih zakonih že od pamtiveka določen za zagon ovac in koz v Planico ali v planino pod Mangrtom. Stari Ratečani in njih pastirji so se v tistih časih sveto držali latinskega pregovora: »Serva ordinem et ordo servabit te — vzdržuj red in red bo vzdržal tebe.«

In danes? Starih, lepih običajev ni več, le ovce še gonijo Ratečani vsako leto dvakrat, jeseni in spomladi na pranje in jih strižejo, kar opravljajo še vedno dekleta in žene. Kakor že rečeno, pasejo ovce deloma v Planici, deloma na planini pod Mangrtom, stalnih pastirjev nimajo več, tudi ovac ne molzejo več.

Viri:

Novak Vilko: Ovčarstvo pod Stolom in v Planici (Etnolog XV/1942, str. 80—95).

Lavtižar Josip: Planica (Slovenec 1920), Kranjska Sibirija iz knjige »Razgled po domovini in kronika župnije Rateče na Gorenjskem« (rokopis).

Rateška ustna izročila.